

Textföljd

ACC. N:R M. 12024: 1.

FOLKLIVS-  
ARKIVET  
LUND

Lup. 8 2.

1.

Än i trakten kan man knappast tale om skiftet  
vad den odlade jorden beträffar, under nästan  
hela 1800 talet och förest. Under senare delar var  
ihundradet bärgade man dikar ut och odla sidlind  
mark och fick då lite större sammanhängande  
fagar. På dessa, som allmänt kallades "olningar"  
eller olningen, planterades endast havre eller spärjel.  
var det i odlingen någon högre torrens plats kunde  
man sätta potatis till djuren, annars var det på  
70 talet endast att bränna olningen och så havre.  
Bränna olning gick oftast så till, att man körde  
ut ett lass, eller bar, s.k. fåraris, lövhärvar som  
fårar under vintern ätit upp lövet på, när det  
så på våren torkat några dagar och det ansågs att  
djuren var så torra att det kunde bränna lite  
svenpi, gick man ut hus ut för att "kölva"  
(bränna) olning. Man tände eld i en härve, dessa  
var torra och det brann med det samma i dem.

Li snart det börjat brinna i häven gick man eller  
sprang och drog häven efter sig, och man kunde  
på det sättet antända ett område. Bara vara flitiga  
till att tända på. Om det var lugnt kunde man  
tända hur som helst, men bläste det fick man  
tända i motvind för att ej få för stort område  
tänt på en gång, man fick se efter att det ej  
"kastade över". I min barndom på 80 talet var det  
modärut att odla mossar, härr, och man "höllade"  
varje vär och sidda havre eller spargel. Efter  
några år 10-15 var den lilla myllan upptränd  
och det växte snart ingenting, utan ljung med tiden.  
Den havre eller spargel som siddes fick hakas  
ned för hand, det var oftast för sent för var  
att gå, och sänne mindre för hästar. Det var i  
min barndom många moss- och skogsbränder som  
hade sitt upphov i "hölna olning". När jag gick  
i skola 1883 började plötsligt skolorna i byn

ringa, då var det fråga om en sådan brand som kommit lös genom att kölska öning. Den branden spred sig och varade länge, halva församlingen fick skiftas på vakt. Den som hade antänt den branden hängde sig efteråt. Det hände rätt ofta att det "joäbrann", elden spred sig i dyn och gick nedåt, och var då nästan omöjlig att släcka, den kunde ligga dold i jorden halva och hela år och gjorde stora och farliga hålor för djur och människor.

Nu 1957 finnes knappast någon mossodling som brukas, under 1800-talet och tidigare, tror jag ej att man räknade med någon växtföljd, utan man satte och sådde som det föll sig. På senare delen av 1800-talet började man med att om det varit potatis på isren på sommaren, och jorden var så våt, som möjligt sånsad från ogräs, på hösten så vinterråg, man fick vara noga med att då rågen var sådd köra sepp s.k.

vattenfjörar, som ledde bort regn och snövattnen från ytan. Här kan man i tala om ikeriskt och hällare om ikrar eller ikerlappar, och som marken är mycket kuperad får man sörga för att vatten i stammar i dälder och fryser till is och kväver brodden. När man körde upp vattenfjörar flötade man björkis i ardet för att det skulle bli så stor öppen fjära som möjligt. De fjärrarna var uppkörda, hade man rakor av trä, en brädelepp 50 à 60 cm lång på ett träskäp och drog mellan åt sidorna så att fjärrarna blev så rena och vackra som möjligt, med en spade gjorde man ett avlopp i, eller genom ikerrenen där så behövdes. Detta kallades att "ansa vattenfjörer". På senare delen av 1800 talet börjades igensättning, man sådde klöver och timotejgräs, oftast lika i vikt, det såddes på våren tidigt bland den uppväxande vinterrägen, och när grön var satt, kördes över

med en träbult så var den isern färdig för året. Med igänsåning fick det vara sparsamt, enär man inte hade råd att offra åker till gräs. De gamla ikrarna kördes och sådes varje år, och före 1875 var det nog ingen enda som sådde gräspå på åker. Koror odlades under första delen av 1800-talet, men inga andra rotfrukter av något slag, förutom potatis, under hela 1800-talet, även potatis odlades mycket lite på åker. Den rikligaste säden var koror, och den bonde, som fick mycket och bra korn hans var förnämligt bland jordbrukarna. Här i orten var en bonde som fick tjugo fem tiunnor korn en storbonde. Korn var ett bra säde om det lyckades, men ett ömtåligt säde, och fordrade ren och väl körd jord. Till kornet togs både den mätte och bästa gödseln. I min barndom på 70-80-talet hörde man ofta tala om korn och kornisken,

I en av våra gamla hyrkoböner stod det, att  
den värt käre fädernesland i rikligen väligna ville  
med korn och kärna. Det får kanske inte fattas  
allt för bokstaveligt, men korn var dock huvud-  
sädet. Tills man kom i gång med sägen under  
andra hälften av 1800 talet. Kornet har försömnit  
undan för undan, och odlas nu knappast något,  
dels har det trängts ut av vet, dels har det  
trängts ut sig själv. Man gömde av sin egen säd  
till utsäde år från år, och varken köpte eller  
bytte utsäde. Hade man något gödning och lika  
mycket arbete för annan säd skulle den nog  
gett lön för mödan. Ingen säd myllades ned med  
örder utom korn som skulle myllas tät, så att  
bollen klyvde hanteln på den förra firan, den  
som i körde eller kunde köra så, kunde ej mylla korn.  
Det var många korntrucken före och i min barndom.  
Det förälssta trucket var att skara var "dragen."

Jag tror att jag förut har redogjort för vad som menades med "dragen", snarare är det på våren i maj månad, som man ser utåt en iser på morgonen och solen skiner, ser det ut som det vare sprända miljoner längre och kortare, fina trädar som röra sig och glittra i olika färger, var det många sådana trädar, ville kommet ut. En sådan dag gick det ej att hålla en handfull korn utan att det rann bort likt torv fin sand, påstodo de då gamla, spela kan jag ej ge mitt omdöme. De som en sådan dag 6-12 maj ej hade jorden beredd, hade inte mycket att hoppas av skörden. Efter korn (endast fyrrådigt) sadde man gärna havre, och efter havren potatis, till dem gödslades alltid, temligen rikligt. Våra balväxter odlades ej för på iser. Vid 1900 talets början fanns det så som började inköpa utsäde från andra orter förädla säden, köpa konstgöding, rensa ta

stallar, fjädes, hättar, och gödselstäder och  
fjörse dem med tak och fjä, bättre gödsel,  
så igen de gamla åkrarna som kanske varit  
i bruk varje sommar hundratals år. Rotfrukter  
till vinterfoder åt djuren började odlas av några  
efter 1900 och odlas nu 1951 av nästan alla som  
ha djur. Växtföljd är bättre ordnad. I stället  
för det gamla svårödlade korset har vetet  
kommit. Åkrarna sås igen med klöver och timo-  
tey och efter tre år gödslas och plöjas de upp  
och besås med vetet, näste år rotfrukter eller  
potatis, inga sackerbeter odlas här. Efter potatis  
som det gödslas till, efter potatis sås det råg  
eller höstvetet. Det måste ju även lämnas rum  
för havre till hästar och svin. På de flesta gamla  
åkrarna växer klöver bra och djuren tjuras eller  
inhägnas ett område. Inga djur går nu i skogen  
och den är för övrigt ej inhägnad.



Den naturliga hösten, varken kan eller vill  
någon slå. På den gård jag är uppvuxen, som  
i min barndom var över 125 släterdagsvärke, slås  
ej ett enda kugg med lir, ej håller betas. Jag tycker  
det är sorgligt att se, och ved skulle de säga  
som ägde och brukade det för 100 år sen, om de  
kunde se det. Det värsta är att där är mycket  
sankmark som borde dräkas ut, för att växa skog.  
Det är många som röjer upp de stunga äkrarna  
så att maskiner kan gås. I min barndom var  
där 15 fäkrar, men nu 7 eller 8 kor och häst,  
men bra mycket mer mjölk nu än då. Om  
man då skulle hämta oxarna, kunde det ta  
två timmar att lätta dem. Skog är där nu för  
väl 100 000 kronor, där jag, som pojke varade  
småtallan till fjärbössor. De björkar som de  
vars vidgar är nu stora stöckar. Men vermodigt  
är det att de, barndomshemmet borta. (ett paradis)  
kommer ej åter

Före och vid min barndom, sattes mycket  
potaten på s. h. svedjen (schreväja). Det tillgick  
så, att man fällde all skog på ett mindre  
eller större stycke mark, före min tid högg  
man skogen, hur stor och vacker den var, till  
kolved, och brände träkol av den, men 1876  
köpte en skoghandlare ett stort parti skog på Jämsbo-  
fors som sågades och tillgades, och därpå kolades  
ej skogen mer. Men det högg ett stycke skog varje  
vinter till ved, samt till gärdslä och stavar, till  
håguader gick åt mycket skog. På vintern tidigt  
fingo fattiga och torpare sig tilldelat ett stycke  
där de fingo bräda ut riset och grenarna, hugga  
ner alla buskar, skrapa bort allt brännbart  
till en bredd på två i tre meter rent sitt område,  
läg sank mark fick vara. När ris och allt blev  
torrt någon dag i maj, således alla som skulle  
ha någon jordbit, även jordägarer och man tände på.

Man fick invänta en lugn dag, ty det var mycket stor risk att bränna "schwägar" om man y kunde styra elden inom gränsen, det var därför man rengjort vid alla sidor. Man fick tända på bara smi område, om det gick, men ofta brann det mer än det skulle. Det var härliga dagar för pojkar att få vara med och bränna schwägaris. När riset var upplänt, var det att samla upp överblivna smitoppar och grenar, ofta fingo även de större topparna ligga och bli avbrända, dessa kallades de smitasser och beagrades till att senare inhägnas svedjan.

När toppar, grenar och bränder voro berna bort börjades sättnings av potatis. Släppte man själv till sättpotatis skulle vanligen jordägaren ha en tredjedel av skörden, släppte jordägaren till sättpotatis skulle han ha hälften. Detta kallades "sätta te hältua". För inhägnaden svarade jordägaren.

11. När sättningen, som i allmänhet var det sista

av värbat, så kunde man med var sin bra  
potatishacka och sättpotater, man började i någon  
hörna av sitt land, grävde en liten häla, stor  
som en hönsreda, lade dit tre potater eller  
skurna biter, man satte sällan hela potater för,  
det tog för mycket utsäde, bitarna lades lite  
ifrån varandra, så tog man hackan, skrapade  
ihop aska, mossor och barr närmast hälan och  
sen med kraftigare hackning jord och gräs  
till minst 10 cm, över bitarna och en häst rund  
vacker hälle, inga stubbar eller stenar togs upp,  
var det fanns en liten plätt jord mellan stenar  
eller stubbar blev det en kepa. Kunde man  
inte få plats med två kepor mellan ett par  
stenar lade man i stället dit 4-5 biter och  
gjorde lite större kepa, några rader kunde inte  
komma i fråga, man fick inte ha allt för  
lite jord och sand till varje kea.

Li fortsattes tills svedjen eller stycket var sell  
eller utsädet tröt. Markvärdigt nog, tog sällan frost  
pi potatis i svedja, och än mer konstigt att  
torka pi sommaren ej heller brände bort dem,  
fastän vår solen gassar pi, är det mycket  
varmare pi en svedjebäcke. Inuti enda ogräs  
växte epp under sommaren, och pi hösten när  
man skördade, var det bara att med lachan  
dra it sig kupan och alla potatiserna blottades  
pi en gång. De som inte varit med kan inte  
saga hur det var. Potatiserna blevo ej särskilt stora  
men ej heller några småpotatiser bland dem.  
Alla voro rena och blanka pi skallet, knappt  
några ögon som syntes, och alldrig ett maskhål  
eller reththet. Li gods och uslingsrika  
potatis som det växte i svedjor är nog omöjligt  
att plantera pi annat sätt. De sorter, som  
i min barndom bräckades, var renda röda,

renade, vita, blå flata och en sort som kalla-  
des rantspärrer, de senare voro ej kända  
utan lite flata och ojämna. Enom att sätta  
än på isken och än i svedja blev det ombyte  
jord så att de blevo lite förnyade. Mot slutet  
på 1800 talet sattes potater på odling, dessa  
voru ej till matpotater, men blevo rena och  
försädlade. Med odling menas här utdikad  
och odlad kärrmark. De svedjor som voru  
avlägsna från gården, och man ej hade tid att  
köra hem potaterna vid uppteckningen, grävde  
man här för täckte med halm och gräsris. Körd  
sedan med dröj på snön, i brist på vägar. Det  
var vanligt att jordägaren körde deras potater,  
som hade gjort arbetet, sedan jordägaren fått  
sin tribut. Det var billigt för ägaren att få  
potater på det sättet, men fattigt folk voru  
glada att få jord att sätta på. På våren äret

därpå inhägnades området temligen bra, och  
man jämnade till de små kullarna efter förra  
årets potatis, med hacka, så gott man kunde  
mällan stavar och stubbar, att göra något  
jordbruksredskap var ej att tänka på.

Temligen tidigt på våren omk 15 apr sådde man  
vårreng och hackade ner den så gott det gick.  
så var vårarbetet färdigt i schrevijena (höskena).  
När hösten kom skar man rengen med skära,  
band, satte upp den i travar eller på brake,  
när den var torr körde man hem eller stackade,  
det var oflöst bra reng, och bättre till bröd  
än annan reng, den var också alltid lite dyrare.  
Allt andra årets arbete och skörd var jordägarens  
Liden togs stängslet bort och användes till annan  
hägnad. tredje året började lite grönt växa och  
och betesdjuren voro myfiska på att beta där.  
15 Lunde-trouväst började komma tredje året

och fjärde året kunde man plocka smeltron,  
men femte året var bäst, då var barn och gamla  
på svedjorna och plockade smeltron. Jag har själv  
plockat och sålt för 50 öre kannan  $2\frac{2}{3}$  liter, en halv  
mil till skogen och en mil för att sälja, blev en  
vägsträcka på tre gamla mil. Det fick vara stora  
vackra bär annars fick man bara 20 skilling 40 öre.

Efter smeltron kom hallon, allt plantade sig  
själv. Det kunde bli hallonris, så att man inte  
syntes i det. Hallonriset varade tre år, det hade  
de kvävt smeltronväxten, så kom lingonriset  
med stora fina lingon, och varade 5 u 8 år. Lilla  
bjungen kom och tog överhand på allt grönt, men  
på den tiden hittade även honning i bjungen.

Någon kalhuggning och svedjebränning har ej före-  
kommit, vad jag vet, på detta århundradet. Planter-  
ing av skog började de allra sista åren av  
1800 talet. På många ställen planterade sig skogen



spelv tät och bra, men på andra ställen kunde  
det dröja 30 a 40 år. Lungen kunde vara så tät  
och kraftig att ingen annan växt kunde leva.  
Lunggrenar på en meters längd och åtta m m diam.  
var, i min barndom, y ovanligt. Skog var och är  
nästan det enda som segnar över lungen, för-  
utom upphärrning och gödsling s.k. kulturbete  
som bröjades för omkring 30 år sen, och nu  
är temligen allmänt, på jord som förs var  
höstnad. Omkring 1870 var det i ropet att  
"tappa" småsjöar. Bönderna slog sig samman  
och bekostade rätt stora grävningar, syftet  
var att få höstnad i sjöarna, men i de flesta  
fall blev det besvikelser, men det kunde bli  
odlingsbara marker intill samt skog senare.  
Böndernas tro var att själva sjön skulle bli  
en slät och bördig höstnad, men så blev det  
inte. Höst blev temligen värdelöst, efter allt

släp och lifsfarligt vadamde vid släter och bergning, man spikade brädlappar under träskor-  
na, det kallades fjölasko, de som slädde och räfsade fick ofta vada till midjan, och det var ofta den sköra gräsmatten brast och det var endast vattent under. För att få gräset på land fäste man ihop stakar eller ribbor till en släpa, drog den med sig ut, lade på så mycket gräs man kunde, tog en så lång lina som möjligt, eller band ihop bastrop, band fast ena änden i släpen och en häst eller stutar i andra änden och körde så upp gräset på Torrnarck där det breddes, det kunde torra på en dag, det äls gärna sv fäkeater, men man kunde fodra med sådant hö till dess att ingen sv djuren kunde själva släpa upp, sen de lagt sig. Ingen tar vara eller fodrar med sådant, sen början på 1900 talet. Torpare som hade djur, höstade

ofta kör i skogarna "havarhär" (kör i lågen)  
som de släppte djuren ej gärna betade på,  
detta hö var lika dältigt foder som sjökö.  
Men är allt sådant bortlagt. De flesta jord-  
ägare, som är med sin tid, dikar ut sine  
skogskär så att det kan växa skog, men här  
är många marker som behöfde dikas ut.

De gamla åkrarna vara sällan dränerade och  
det gick ej att så vad slags säd som helst,  
och det gjorde, och gör ännu, att någon bestånd  
eller ordnad växelföld ej kunnat tillämpas, men  
det är många som täckdiket i kyrkdalar, men  
rör lägges ej mer här utesen endast stån, och är  
det vattensjuk lig mark lägges diken igen med  
runda isar, tre eller fem isar med en eller  
grenar på, och så jord åren på. Tiderna diken hölls  
30-40 år på lig mark där tröt ständigt var  
fuktigt.